

Ryszard Sztymiler

SPÓR O KLAUZULĘ SUMIENIA W POLSCE

W 2014 r. znacznie ożywiła się w Polsce dyskusja na temat klauzuli sumienia¹. Spowodowane to zostało z jednej strony częstszym powoływaniem się personelu medycznego na tę klauzulę, a z drugiej strony coraz gwałtowniejszymi atakami na nią ze strony jej przeciwników, którzy domagają się jej ograniczenia, a nawet występują z ostrymi sankcjami dyscyplinarnymi wobec stosujących tę klauzulę².

Można analizować, jak wygląda teoretycznie, zgodnie z prawem, a jak praktycznie, możliwość zgłaszania zastrzeżeń sumienia przez polityków, wojskowych, policjantów, lekarzy i personel pomocniczy³. Każdy z tych

KS. PROF. DR HAB. RYSZARD SZTYMILER – kierownik Katedry Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, ul. K. Obiży 1, 10-725 Olsztyn, Polska; e-mail: sztyry@uwm.edu.pl

¹ Zajmowali się tym poszczególni naukowcy, jak i gremia oficjalne, np. Stanowisko Komitetu Bioetycznego PAN w sprawie klauzuli sumienia z dnia 12 listopada 2013 r., <http://www.bioetyka.pan.pl/index.php/stanowiska-i-opinie-komitetu-50/45-stanowiska-komitetu/110-stanowiska-komitetu-bioetyki-przy-prezydium-pan-nr-4-2013-z-dnia-12-listopada-2013-roku-w-sprawie-tzw-klauzuli-sumienia> [dostęp: 12.03.2015]; Stanowisko Zespołu Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych w sprawie klauzuli sumienia z dnia 14 lutego 2014 r. i ogłoszone 20 lutego 2014 r., http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/5717.1,Stanowisko_Zespołu_Ekspertów_KEP_ds_Bioetycznych_w_sprawie_klauzuli_sumienia.html [dostęp: 14.03.2015]; P. STANISZ, *Sprzeciw sumienia – aspekty prawne*, wykład wygłoszony w Warszawie (KEP) dnia 7 października 2014 r., <http://www.terliczka.pl/index.php/aktualnosci/news/153-sprzeciw-sumienia-aspekty-prawne-zebranie-plenarne-konferencji-episkopatu-polski-7-pazdziernika-2014-r> [dostęp: 12.03.2015].

² Do rangi symbolu urosła postawa prof. B. Chazana, który korzystając z klauzuli sumienia sprzeciwił się wykonaniu aborcji. Pozbawienie go pracy też można traktować jako głos w dyskusji, tyle że nie jest to głos argumentu, lecz demonstracja siły władzy.

³ Zob.: Z. CICHON, *Klauzula sumienia w różnych zawodach*, w: *Prawnik katolicki a wartości prawa*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Kraków 1999, s. 44-51; P. STANISZ, *Klau-*

zakresów godny jest opracowania. W niniejszym artykule nie podejmuję się opracowania tego zagadnienia w odniesieniu do przedstawicieli wszystkich zawodów i osób mogących powoływać się na klauzulę sumienia, jak np. odmawiających służby wojskowej⁴, skazania człowieka na śmierć lub wykonania wyroku śmierci, lecz zawężam analizy do sytuacji szczególnie delikatnych, a często trudnych, jakimi były i są sytuacje osób pracujących w ochronie zdrowia. Podejmę próbę określenia, czy i w jakim zakresie osoby te mogą korzystać z klauzuli sumienia⁵.

W kwestii klauzuli sumienia wiele uwarunkowań i racji odnosi się tak samo do lekarzy, jak i do pozostałych osób współpracujących z nimi w służbie zdrowia. Czasem nawet sytuacja tych pozostałych osób jest jeszcze trudniejsza: są one na ogół podległe służbowo lekarzom i w dużym stopniu od nich zależne. Dlatego w niniejszym opracowaniu uwzględniam możliwość korzystania z klauzuli sumienia nie tylko przez lekarzy, ale także przez pielęgniarki.

Aby właściwie ocenić potrzebę, znaczenie, podstawy i zakres klauzuli sumienia, po kolei poddam analizie: 1) przyczyny sporu o klauzulę sumienia i jej zakres; 2) najważniejsze przepisy prawa polskiego dotyczące klauzuli sumienia; 3) nowe otwarcie problemu klauzuli sumienia w rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2010 r.; 4) nowe propozycje regulacji klauzuli sumienia w Polsce w latach 2010-2014; 5) przeprowadzone analizy zakończę wnioskami.

1. PRZYCZYNY SPORU O KLAUZULĘ SUMIENIA I JEJ ZAKRES

Klauzula sumienia jest instytucją wielowarstwową, gdyż dotyka ona problemów z takich dziedzin naukowych jak etyka, prawo, filozofia i teolo-

zula sumienia, w: A. MEZGLEWSKI, H. MISZTAŁ, P. STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, wyd. III, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 117-123.

⁴ R. SZTYCHMILER, *Sprzeciw sumienia wobec służby wojskowej*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 3 (1993), nr 1, s. 28-35; K. GOŁYŃSKI, M. WĘDRYCHOWSKI, *Odmowa pełnienia służby wojskowej w orzecznictwie sądów*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Exit, Warszawa 1996.

⁵ W sposób ogólny zagadnieniem tym zajmowali się także: STANISZ, *Klauzula sumienia*, s. 118-120; J. KRUKOWSKI, *Polskie prawo wyznaniowe*, wyd. IV, LexisNexis, Warszawa 2008, s. 271-273. W sposób szczegółowy problem ten badali: L. KUBICKI, *Sumienie lekarza jako kategoria prawna*, „Prawo i Medycyna” 4 (1999), s. 5-12; E. ZIELIŃSKA, *Klauzula sumienia*, „Prawo i Medycyna” 13 (2003), s. 25-34; A. ZOLL, *Prawo lekarza do odmowy udzielenia świadczeń zdrowotnych i jego granice*, „Prawo i Medycyna” 13 (2003), s. 18-24.

gia. L. Kubicki stwierdza, że „pojęcie klauzuli sumienia jest pojęciem nie tylko etycznym, ale również pojęciem prawnym”⁶. Państwa demokratyczne, które respektują wolność sumienia i wyznania, gwarantują i przestrzegają instytucji klauzuli sumienia, zapewniając przy tym pacjentom pełny dostęp do świadczeń medycznych⁷.

Współcześnie rozwój medycyny (w tym możliwość zapładniania *in vitro*) mocno ingeruje w fizjologię człowieka, a także w sferę religijną i światopoglądową pacjentów i osób wykonujących zawody medyczne. Do niedawna celowość istnienia instytucji klauzuli sumienia nie wzbudzała w kulturze europejskiej kontrowersji, a dyskusje dotyczyły raczej jej zakresu. Ostatnio (zwłaszcza w 2014 r.) pojawiły się jednak głosy sugerujące dwa sprzeczne rozwiązania: jedni wskazywali na potrzebę rozszerzenia klauzuli sumienia⁸, a inni proponowali jej ograniczenie lub usunięcie z prawa⁹. Warto więc zbadać, na jakie argumenty powołują się jedni i drudzy, jakie propozycje legislacyjne stanowią zagrożenie dla pozostawienia klauzuli sumienia i jej dalszego stosowania, a jakie przyczyniają się do zwiększenia możliwości korzystania z niej.

Zgodnie z dotychczasowym rozumieniem, klauzula sumienia to uprawnienie do odmowy wykonania określonych czynności, które są sprzeczne z poglądami religijnymi, wyznaniowymi, moralnymi i etycznymi osoby, która na tę klauzulę się powołuje. Przysługuje ono każdej osobie, która potrafi wykazać, że dana czynność jest sprzeczna z jej przekonaniem. Często uprawnienie to ma formę przepisu prawa pozwalającego na niestosowanie się do innego przepisu prawa, jeśli jego wypełnienie spowodowałoby na osobę podległą temu prawu poważny konflikt sumienia. Powołanie się na klauzulę sumienia najczęściej ma miejsce w placówkach służby zdrowia i wiąże się z kwestią ochrony życia i zdrowia ludzkiego. Jedni chcą maksymalnie chronić te wartości, a inni domagają się bezwzględnego posłuszeństwa prawu przekreślającemu te wartości.

Sprzeciw sumienia osoby wykonującej zawód medyczny wynika z konfliktu na linii prawo naturalne a prawo pozytywne oraz z napięcia pomiędzy uprawnieniem osoby do działania w zgodzie z własnymi przekona-

⁶ KUBICKI, *Sumienie lekarza jako kategoria prawna*, s. 5.

⁷ B. SASIN, *Klauzula sumienia w polskim prawie medycznym i farmaceutycznym*, „Zeszyty Prawne Koła Naukowego Prawa Medycznego i Farmaceutycznego *Ius et Medicina*”, listopad 2011, s. 1-5.

⁸ Pracownicy ochrony zdrowia, ich organizacje, naukowcy, KEP.

⁹ Nadgorliwi przedstawiciele administracji publicznej oraz agenda PAN.

niami a prawem (obiektywnym lub subiektywnym) innej osoby do uzyskania określonego świadczenia (często procedury) zaliczanego przez organa władzy do świadczeń medycznych, które jest gwarantowane przez normy prawa ustanowionego w danym państwie, a które to świadczenie jest przeciwne życiu lub zdrowiu i sprzeczne z normami moralnymi osoby wykonującej świadczenia medyczne.

Klauzula sumienia ma zastosowanie w sytuacjach, w których prawodawca zapewnia każdej osobie możliwość odmowy dokonania czynności, kiedy na przeszkodzie stoi inny nakaz sumienia. Klauzula sumienia umożliwia zgodne z prawem rozstrzygnięcie konfliktu sumienia na korzyść normy sumienia, a uwolnienia się od nakazu wynikającego z normy prawa stanowionego. Należy pamiętać, że sumienie człowieka jest dla niego obowiązującą normą moralną, która wynika z prawa naturalnego oraz godności osoby ludzkiej jako wartości nadrzędnej. Dobrze, jeśli ta ważna norma moralna ma także ochronę prawną. Środowiska nastawione bardziej personalistycznie i demokratycznie tę ochronę prawną uznają i wzmacniają, zaś środowiska bardziej totalitarne usiłują ją znieść lub ograniczyć.

Podejmowane co pewien czas próby liberalizowania przepisów pozwalających na aborcję lub eutanazję pojawiają się tak w Polsce, jak i w innych krajach, a czasem wprost popierane są przez niektóre organizacje międzynarodowe, niestety także przez agendy ONZ i Unii Europejskiej.

Od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (1 maja 2004 r.) w coraz większym stopniu do prawa polskiego przenika prawodawstwo Unii Europejskiej. W polemikach dotyczących klauzuli sumienia wyraźnie ścierają się argumenty formułowane z jednej strony przez świat medyczny, Kościół Katolicki i inne Kościoły chrześcijańskie, a z drugiej strony przez ideologię socjalistyczną, liberalną, genderową, większość mass-mediów oraz posłusznych im polityków i prawników. Ciemną liczbą jest ilość polityków, parlamentarzystów, dziennikarzy i lekarzy, którzy świadomie lub nieświadomie wysługują się wielkim koncernom medycznym i farmaceutycznym, które dzięki nim uzyskują regulacje prawne korzystne dla nich, a nie dla pacjentów i ogółu obywateli.

2. NAJWAŻNIEJSZE NORMY PRAWA POLSKIEGO DOTYCZĄCE KLAUZULI SUMIENIA

Konstytucyjna ochrona życia ludzkiego w Polsce i wolności sumienia została szczegółowo opisana w moim artykule w *Przeglądzie Prawa Wy-*

znaniowego z 2013 r.¹⁰ Tu wystarczy przypomnieć, że obowiązująca Konstytucja RP nie zezwala na działania przeciwne wolności, co oznacza, że nie zezwala także na działania przeciwne wolności sumienia¹¹. Ochrona wolności, w tym także wolności sumienia, wynika z przyrodzonej i niezbywalnej godności osoby ludzkiej, która jest jednym z głównych założeń aksjologicznych obowiązującej ustawy zasadniczej¹². Zaś w art. 53 Konstytucji ustrojodawca nałożył na państwo obowiązek zapewnienia każdej osobie wolności sumienia: „1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”.

W kwestii stosowania klauzuli sumienia dla ochrony życia, co miało miejsce w przypadku prof. Chazana, ważny jest ponadto art. 38 Konstytucji, który stanowi: „Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”, a także art. 72, w którym postanowiono: „Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem”, i dla większej ochrony praw dzieci, wprowadzono instytucję Rzecznika Praw Dziecka (art. 72 ust. 1 i 4), niezależną od instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich. Można to interpretować jako ustanowienie rzecznika nie tylko praw obywatelskich dziecka, a więc przyznanych przez system prawa krajowego, lecz także jako rzecznika wrodzonych, naturalnych praw dziecka, nawet wykraczających poza prawodawstwo ustanowione prawem pozytywnym.

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (wielokrotnie nowelizowana) zapewnia ochronę życia dziecka w okresie prenatalnym tylko „w granicach określonych w ustawie” (art. 1), a więc w wybiórczy

¹⁰ R. SZTYCHMILER, *Konstytucyjna ochrona życia ludzkiego*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” t. 5 (2013), s. 103-113.

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., art. 31: „1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej. 2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych” [dalej cyt.: Konstytucja].

¹² Konstytucja, art. 30: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”.

sposób¹³. Nowelizacja tej ustawy przeprowadzona 30 sierpnia 1996 r. rozszerzyła możliwość przerywania ciąży¹⁴. Przepis ten utracił moc z dniem 23 grudnia 1997 r.¹⁵, gdyż Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 28 maja 1997 r. uznał go za sprzeczny z Konstytucją¹⁶. Tak więc tym razem Trybunał Konstytucyjny stanął na straży życia ludzkiego i nakazał poprawić ustawę. Z przywołanych przez ten Trybunał zasad demokratycznego państwa prawa wynika, że wartość konstytucyjnie chronionego dobra prawnego, jakim jest życie ludzkie, nie może być różnicowana w zależności od faz jego rozwoju¹⁷. Trybunał wyraził wtedy stanowisko, że ustawodawca polski (w kwestionowanym przepisie z 1996 r.) nie chroni wystarczająco praw dziecka przed jego urodzeniem, „naruszył gwarancje konstytucyjne odnoszące się do ochrony zdrowia dziecka poczętego i jego niezakłóconego rozwoju [...] ograniczył prawną ochronę zdrowia dziecka poczętego do tego stopnia, że pozostałe środki prawne nie spełniają wymogów dostatecznej ochrony tej wartości konstytucyjnej”¹⁸.

¹³ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78.

¹⁴ W jej art. 4a ust. 1 pkt. 4 pozwolono na aborcję, gdy „kobieta ciężarna znajduje się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej”.

¹⁵ Na podstawie obwieszczenia Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 grudnia 1997 r., Dz. U. Nr 157, poz. 1040.

¹⁶ TK rozpatrywał tę sprawę z wniosku grupy Senatorów Rzeczypospolitej Polskiej z udziałem umocowanych przedstawicieli uczestników postępowania: wnioskodawcy, Sejmu RP i Prokuratora Generalnego; zob.: <http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm> [dostęp: 12.03.2015].

¹⁷ W orzeczeniu tym TK stanął na stanowisku (w nr 1), że przepis z 1996 r. „w zakresie w jakim uzależnia ochronę życia w fazie prenatalnej od decyzji ustawodawcy zwykłego jest niezgodny z art. 1 oraz art. 79 ust. 1 przepisów konstytucyjnych pozostawionych w mocy na podstawie art. 77 Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 października 1992 r. [...] przez to, że narusza konstytucyjne gwarancje ochrony życia ludzkiego w każdej fazie jego rozwoju”; zob.: <http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm> [dostęp: 12.03.2015].

¹⁸ Tamże, nr 6 i 8. TK w orzeczeniu tym przyznał, że przepisy wprowadzone nowelą z 30 sierpnia 1996 r. „naruszają wyrażoną w art. 1 przepisów konstytucyjnych zasadę demokratycznego państwa prawnego. Z zasady tej należy wywieść, iż porządek prawny musi respektować nienaruszalne i przyrodzone prawa człowieka, w tym przede wszystkim prawo do życia. Zmiana zawarta w art. 1 pkt 2 ustawy z 30 sierpnia 1996 r. praktycznie wykreśla prawo do życia, jako przyrodzone prawo każdej istoty ludzkiej od momentu, od którego życie się zaczyna, zaś regulacje ochrony prawa do życia powierza kompetencji ustawodawcy zwykłego. Analiza następných zaskarżonych przepisów prowadzi zaś do wniosku, iż ustawodawca nie tylko pozbawił dziecko poczęte statusu człowieka ale nadto w pełni uchylił ochronę prawną prawa do życia w fazie przed urodzeniem zarówno, jeśli chodzi o regulacje prawa cywilnego, jak i karnego”.

Ważne regulacje dotyczące ochrony życia i klauzuli sumienia zawiera ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny¹⁹. Wydaje się, że w świadomości społecznej oraz w wypowiedziach prawników za mało uwidocznia się przepis, który stanowi, że osobom przeszkadzającym w działaniach podejmowanych dla ochrony życia wielu osób grozi kara przewidziana w art. 172 k.k.: „Kto przeszkadza działaniu mającemu na celu zapobieżenie niebezpieczeństwu dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Na podstawie tego przepisu podejmowanie akcji dla ochrony życia ludzkiego wielu osób jest prawnie chronione. Może to dotyczyć działań dla ochrony wielu osób przed aborcją lub eutanazją. obrońcy życia dzieci poczętych czy osób zagrożonych eutanazją mogą zatem powoływać się na ten przepis. Przepis ten można zakwalifikować jako rozszerzający klasyczny przepis o klauzuli sumienia²⁰.

Unormowania prawa polskiego dotyczące problematyki sprzeciwu sumienia znajdują się przede wszystkim w ustawach o zawodzie lekarza, dentystry, pielęgniarki i położnej. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry²¹ oraz ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej²² w sposób szczegółowy i dokładny regulują problematykę prawa osób wykonujących te zawody medyczne do powstrzymania się od postępowania, które sprzeciwia się ich sumieniu.

Normy prawne zawarte w art. 38-39 w powiązaniu z art. 2, 4 i 30 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry (zwaną czasem ustawą o lekarzach) z 5 grudnia 1996 r. tworzą ramy instytucjonalne uprawnienia lekarzy do takiego kierowania swoim zachowaniem, które będzie zgodne z ich nakazami sumienia. Zaś w art. 4 analizowanej ustawy prawo nakazuje, że „lekarz ma obowiązek wykonywać zawód, zgodnie ze wskazaniami aktualnej wiedzy medycznej, [...] zgodnie z zasadami etyki zawodowej”²³. Prawo powszechne przywołuje zatem kodeks etyki zawodowej lekarza jako

¹⁹ Dz. U. Nr 88, poz. 553 [dalej cyt: k.k].

²⁰ Zob.: K. WIAK, *Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2001.

²¹ Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634 z późn. zm., art. 38-39.

²² Dz. U. Nr 174, poz. 1039 z późn. zm., art. 23.

²³ „Art. 4. Lekarz ma obowiązek wykonywać zawód, zgodnie ze wskazaniami aktualnej wiedzy medycznej, dostępnymi mu metodami i środkami zapobiegania, rozpoznawania i leczenia chorób, zgodnie z zasadami etyki zawodowej oraz z należytą starannością”.

dodatkowe źródło prawa. Obowiązujący Kodeks Etyki Lekarskiej²⁴ stanowi: „Art. 2. 1. Powołaniem lekarza jest ochrona życia i zdrowia ludzkiego, zapobieganie chorobom, leczenie chorych oraz niesienie ulgi w cierpieniu; lekarz nie może posługiwać się wiedzą i umiejętnością lekarską w działaniach sprzecznych z tym powołaniem. 2. Najwyższym nakazem etycznym lekarza jest dobro chorego. Mechanizmy rynkowe, naciski społeczne i wymagania administracyjne nie zwalniają lekarza z przestrzegania tej zasady [...] Art. 74. Lekarz nie może uczestniczyć w akcie pozbawiania życia, asystować w torturowaniu lub innym poniżającym traktowaniu człowieka”. W kontekście powyższych analiz oczywista jest odpowiedź na pytanie, czy klauzulę sumienia można stosować dla ochrony dziecka poczętego przed aborcją i każdego człowieka przed eutanazją. Oczywiście, że tak. Także Katechizm Kościoła Katolickiego wyraźnie potwierdza, że „życie ludzkie od chwili poczęcia powinno być szanowane i chronione w sposób absolutny”²⁵.

Zgodnie z art. 4 ust. 1. ustawy o zawodach pielęgniarki i położnej, stałym zadaniem pielęgniarki i położnej jest udzielanie świadczeń zdrowotnych, leczniczych. A takim świadczeniem nie jest aborcja lub eutanazja, czyli pozbawienie człowieka życia. Jeszcze wyraźniej prawo pielęgniarek i położnych do skorzystania z klauzuli sumienia określono w art. 12 ust. 2 tej ustawy. Pielęgniarka i położna mogą bowiem (podobnie jak lekarz) odmówić wykonania zlecenia lekarskiego oraz wykonania wymaganego przez pacjenta / pacjentkę innego świadczenia niezgodnego z ich sumieniem, podając od razu przyczynę odmowy i składając ją na piśmie przełożonemu lub osobie zlecającej.

Ponadto przyjęta w 2000 r. ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka najwyraźniej chroni życie dziecka od samego poczęcia. Definiuje ona bowiem dziecko jako „każdą istotę ludzką od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności”²⁶. Obowiązkiem Rzecznika Praw Dziecka jest więc zapewnienie dzie-

²⁴ *Kodeks Etyki Lekarskiej* z dnia 2 stycznia 2004 r., zob.: https://www.google.pl/search?q=kodeks+etyki+lekarskiej&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:pl:official&client=firefox-a&channel=sb&gfe_rd=cr&ei=PZYyVLG4JsSH8QfH_YCICw#rls=org.mozilla:pl:official&channel=sb&q=kodeks+etyki+lekarskiej+tekst+jednolity+2010 [dostęp: 6.10.2014].

²⁵ *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski w: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. II, Pallottinum, Poznań 2012, nr 2270.

²⁶ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, Dz. U. Nr 6, poz. 69, art. 2.

ciom realizacji ich praw przysługujących na każdym etapie życia, a więc przed i po urodzeniu.

Warto zauważyć, iż ustawy dla uzasadnienia korzystania z klauzuli sumienia nie wymagają koniecznie (i słusznie) racji religijnych, lecz wystarczą także racje etyczne, na które mogą powołać się także osoby niewierzące. Niedopuszczalność zabijania jest bowiem ustanowiona nie tylko przez przepisy religijne, lecz także przez ogólnie uznawane normy etyczne.

W Polsce abp J. Michalik stwierdził dnia 12 listopada 2004 r.: „promowanie przez ONZ prawa do zabijania nienarodzonych jest wstydlivym przykładem hańbiącym myśl ludzką”. Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski w ten sposób skomentował zalecenia Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych, który 5 listopada 2004 r. uznał, że w Polsce ustawa chroniąca życie ma zbyt restrykcyjny charakter i zalecił liberalizację prawa do aborcji. Abp Michalik nie ma złudzeń, że próby zamachu na życie nie skończą się na tego rodzaju zaleceniach. Dlatego stwierdził: „Będą nowe okazje do konfrontacji między koncepcją życia i śmierci, koncepcją wolności do wyboru dobra i do wyboru działań upodlających człowieka. Dlatego nie wolno nam stać z boku i przyglądać się bezczynnie. Być może będziemy musieli jeszcze bardziej doskonalić prawo, aby chronić życie”²⁷.

3. NOWE OTWARCIE PROBLEMU KLAUZULI SUMIENIA W REZOLUCJI ZGROMADZENIA PARLAMENTARNEGO RADY EUROPY Z 2010 ROKU

Aktem prawa europejskiego obejmującym problematykę klauzuli sumienia, w tym klauzuli sumienia lekarzy, farmaceutów i pielęgniarek, jest Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej przyjęta przez Parlament Europejski, Radę i Komisję Europejską podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Nicei dnia 7 grudnia 2000 r. Zgodnie z art. 10 (ust. 1-2) Karty: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii [...]. Uznaje się

²⁷ Uzasadnienie tych wypowiedzi zob.: R. SZTYCHMILER, *Ochrona prawa do życia w nauczaniu Jana Pawła II*, „Ethos” 8 (1995), nr 4 (32), s. 217-229; TENŻE, *Ochrona prawa do życia dziecka poczętego*, w: *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie. Materiały V Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka (Olsztyn, 30-31 maja 2005)*, red. B. i M. Sitek, G. Dammacco, J.J. Szczerbowski [wydawca: na zlecenie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego] Olsztyn 2007, s. 281-288.

prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa²⁸. Prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem – a do tego sprowadza się klauzula sumienia – jest więc gwarantowane w Karcie wprost, stanowiąc element wolności sumienia²⁹. Natomiast klauzula sumienia nie jest uregulowana w prawie wtórnym Unii Europejskiej.

W kwestii znaczenia klauzuli sumienia w Europie z nowszego prawa ważna jest rezolucja (nr 1763) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r.: *Prawo do sprzeciwu sumienia w ramach legalnej opieki medycznej*³⁰. Oto najważniejsze deklaracje i postanowienia tej rezolucji:

„1. Żadna osoba, szpital ani instytucja nie może być przymuszona, pociągana do odpowiedzialności ani w żaden sposób dyskryminowana z powodu odmowy przeprowadzenia, udzielenia, asystowania lub podporządkowania się aborcji, spowodowania poronienia lub przeprowadzenia eutanazji albo jakiegokolwiek innego czynu, który mógłby spowodować śmierć ludzkiego embrionu lub płodu z jakiegokolwiek przyczyny.

2. Zgromadzenie Parlamentarne podkreśla potrzebę potwierdzenia prawa do sprzeciwu sumienia razem z odpowiedzialnością państwa za zagwarantowanie pacjentom dostępu do zalegalizowanych świadczeń medycznych bez zbędnej zwłoki [...].

3. W ogromnej większości państw członkowskich Rady Europy prawo do wyrażania sprzeciwu sumienia jest właściwie uregulowane. Istnieją wyczerpujące i przejrzyste rozwiązania polityczne i prawne regulujące praktykę sprzeciwu sumienia wśród pracowników ochrony zdrowia i zapewniające, że interesy

²⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:pl:PDF> [dostęp: 12.03.2015].

²⁹ O. NAWROT, *Klauzula sumienia w zawodach medycznych w świetle standardów Rady Europy*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu” 35 (2012), nr 3, s. 11-22. Autor jest doktorem habilitowanym, profesorem Uniwersytetu Gdańskiego, prodziekanem ds. studenckich i nauki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

³⁰ Rada Europy (ang.: *Council of Europe*), organizacja państw europejskich utworzona w Londynie 5 maja 1949 r. Członkami założycielami byli: Królestwo Belgii, Królestwo Danii, Republika Francuska, Irlandia, Republika Włoska, Wielkie Księstwo Luksemburga, Królestwo Holandii, Królestwo Norwegii, Królestwo Szwecji i Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii. Status obserwatorów przy Komitecie Ministrów Rady Europy posiadają: Stany Zjednoczone, Meksyk, Kanada, Stolica Apostolska, Japonia, a przy Zgromadzeniu Parlamentarnym: Kanada, Izrael i Meksyk; zob.: http://portalwiedzy.onet.pl/75573.rada_europy,haslo.html [dostęp: 15.05.2012].

i prawa jednostek pragnących skorzystać z zalegalizowanych świadczeń medycznych są szanowane, chronione i zaspokajane.

4. Z uwagi na zobowiązania państw członkowskich do zapewnienia dostępu do legalnych świadczeń opieki medycznej i zabezpieczenia praw do ochrony zdrowia, jak również mając na uwadze obowiązek poszanowania prawa do wolności myśli, sumienia i religii pracowników ochrony zdrowia, Zgromadzenie zachęca państwa członkowskie Rady Europy do opracowania wyczerpujących i przejrzystych rozwiązań definiujących i regulujących prawo do sprzeciwu sumienia w odniesieniu do zdrowia i świadczeń medycznych, które zagwarantują prawo do sprzeciwu sumienia wobec udziału w kwestionowanym świadczeniu [podkr. – R.S.]³¹.

A więc kompetentny organ Rady Europy³² wyraźnie wezwał państwa członkowskie do jasnego i pełnego unormowania problematyki klauzuli sumienia. Opowiedział się w sposób zdecydowany za potrzebą istnienia instytucji sprzeciwu sumienia w służbie medycznej, podkreślając jednak potrzebę zachowania równowagi pomiędzy prawem pracowników opieki medycznej do wolności myśli, sumienia i religii, a dostępem pacjentów do legalnych w danym państwie świadczeń medycznych oraz prawem do ochrony zdrowia. Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego nie zawiera nowych i przełomowych uregulowań czy propozycji regulacji dla państw Europy. Jednak w czasach, gdy niektórzy, a nawet niektóre instytucje UE, kwestionują potrzebę klauzuli sumienia, Rada Europy poprzez swoje Zgromadzenie Parlamentarne zdecydowanie wzmocniła instytucję klauzuli sumienia. Jej użyteczność z czasem może zwiększać się jeszcze bardziej, a to w związku z coraz szybszym rozwojem medycyny, gdy coraz częściej zdarzać się może konflikt pomiędzy prawem do wolności sumienia i pełnej, legalnej ochrony życia i zdrowia z jednej strony, a z drugiej strony z prawem do uznanych w poszczególnych państwach działań medycznych lub paramedycznych, które nie służą ratowaniu życia i zdrowia³³.

³¹ Przepisy te winny zapewnić, że pacjenci zostaną poinformowani o sprzeciwie bez zbędnej zwłoki oraz odesłani do innego świadczeniodawcy, a także zapewnić, że pacjenci otrzymają właściwe leczenie, szczególnie w przypadkach nagłych.

³² Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy od wielu lat składa się z 636 członków, w tym 318 przedstawicieli parlamentów krajowych i 318 ich zastępców. Polska ma w nim stale 12 członków i 12 zastępców. Zob.: J. KACZMAREK, *Rada Europy*, Atla 2, Wrocław 2002, s. 50-52.

³³ J. PAWLIKOWSKI, *Prawo do sprzeciwu sumienia w ramach legalnej opieki medycznej. Rezolucja nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 7 października 2010 r.*, http://www.kul.pl/files/214/studia_14/Jakub_Pawlikowski.pdf, s. 336-338 [dostęp: 12.03.2015]; TENŻE, *Prawo do wyrażania sprzeciwu sumienia przez personel medyczny – problemy etyczno-prawne*, w: *Interdyscyplinarne Centrum Etyki UJ*,

Choć rezolucje Zgromadzenia Parlamentarnego RE nie są stosowane bezpośrednio w prawie krajowym poszczególnych państw członkowskich, to jednak członkowie powinni je respektować, a dokumenty RE winny ukierunkowywać aktywność legislacyjną prawodawców krajowych.

Dyskusja w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy i życie codzienne w krajach europejskich wykazują, że występują dwie przeciwne opinie na temat klauzuli sumienia. Zwolennicy o zapatrywaniach skrajnie liberalnych twierdzą, iż sumienie lekarzy nie powinno stać na przeszkodzie w dostępie do świadczeń (medycznych) zalegalizowanych w danym kraju. Niektórzy z nich nawet sugerują, iż sprzeciw sumienia powinien zostać usunięty z porządków prawnych, a lekarze powołujący się na nakazy sumienia, nie powinni wykonywać swojego zawodu. Z drugiej strony znane są środowiska, które występują w obronie tradycyjnych wartości. Według nich sumienie lekarza jest kategorią nadrzędną w stosunku do prawa pacjenta do spełnienia każdego życzenia, które figuruje jako dostępne w systemie ochrony zdrowia w danym państwie.

Klauzula sumienia uznawana jest w większości krajów Unii Europejskiej i USA³⁴. Jej zakres jest różny i ulega modyfikacjom przez jej rozszerzanie lub zawężanie. Wydaje się, że tak dla prawodawcy polskiego, jak i dla prawodawców w innych państwach oraz w instytucjach międzynarodowych warto przypominać zasadę Arystotelesa, która nakazuje zachować złoty środek, tak aby zarówno pacjent uzyskał dostęp do świadczeń medycznych bez uszczerbku na zdrowiu, ale również lekarz i pielęgniarka mogli swobodnie korzystać z instytucji klauzuli sumienia.

<http://www.incet.uj.edu.pl/dzialy.php?l=pl&p=32&i=3&m=22&z=0&n=2&k=5> [dostęp: 12.03.2015]. W opinii prof. R. Bendera, uczestniczącego 7 października 2010 r. w pracach i głosowaniach nad poprawkami i całą nową rezolucją, „fakt, że nowej wersji rezolucji wynikającej z przyjętych poprawek nie przekazano w rekomendacji Radzie Ministrów Rady Europy sprawia, że sprawa «uregulowania» używania klauzuli sumienia nie może być nadal rozpatrywana – znika z oficjalnego porządku debat Zgromadzenia Parlamentarnego, przynajmniej na wiele lat”, <http://media.wp.pl/kat,1022943,page,3,title,Dzien-hanby-Europy-czy-dzien-zwyciestwa,wid,12803549,wiadomosc.html> [dostęp: 10.10.2014].

³⁴ Klauzula sumienia uznawana jest w prawie Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji, Hiszpanii, Włoch, Słowacji, USA (ograniczona za prezydenturę B. Obamy), *Klauzula sumienia w krajach Unii Europejskiej i USA*, oprac. na podstawie materiałów Biura Analiz Sejmowych RP.

4. NOWE PROPOZYCJE REGULACJI KLAUZULI SUMIENIA W POLSCE W LATACH 2010-2014

Po rezolucji nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r. ożywiły się w Europie i w Polsce dyskusje nad potrzebą i zakresem klauzuli sumienia. Jedni podkreślają jej humanitarny charakter, a inni ją atakują lub wysuwają nowe propozycje liberalne. W Polsce dyskusja ta ożywiła się pod koniec 2010 r., a nasiliła się w latach 2013 i 2014. Pojawiły się w niej ważne argumenty, lecz ciągle jest to dyskusja, która nie doprowadziła do przyjęcia odpowiednich aktów normatywnych. W tej publicznej dyskusji wyróżnić można pięć ważnych wypowiedzi: 1) Pismo Prezesa Naczelnej Rady Lekarskiej z 20 grudnia 2010 r. do Prezesa Rady Ministrów RP; 2) Stanowisko Komitetu Bioetycznego Polskiej Akademii Nauk z dnia 12 listopada 2013 r.; 3) Stanowisko Zespołu Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych w sprawie klauzuli sumienia z dnia 14 lutego 2014 r.; 4) Stanowisko lekarzy katolickich w Polsce (wyrażone w 2014 r.) w sprawie klauzuli sumienia; oraz 5) Wypowiedzi związane z bardzo nagłośnionym faktem odmowy dokonania aborcji przez prof. Chazana i demonstracyjnym pozbawieniem go pracy. Każdy z wymienionych faktów i zawarte w ogłoszonych deklaracjach argumenty mogą być tematami odrębnych opracowań. Tutaj zwrócę uwagę tylko na najważniejsze argumenty.

Po zapoznaniu się z rezolucją Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r. prezes Naczelnej Rady Lekarskiej dnia 20 grudnia 2010 r. zwrócił się do premiera RP o zmianę przepisów ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry, aby umożliwić polskim lekarzom wykonywanie zawodu zgodnie z nakazami ich sumień, stosownie do postanowień wspomnianej Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r. w sprawie klauzuli sumienia w systemie opieki zdrowotnej³⁵. Nie otrzymawszy odpowiedzi od premiera Naczelna Rada Lekarska skierowała 25 lutego 2014 r. sprawę obwarowań klauzuli sumienia do Trybunału Konstytucyjnego³⁶.

³⁵ <http://itservice.net.pl/sluzba-zdrowia/artykuly-dla-sluzby-zdrowia/993-wykonywanie-zawodu-lekarza-zgodnie-z-sumieniem-pismo-prezesa-nrl-do-prezesa-rady-ministrow.html> [dostęp: 9.03.2015].

³⁶ <http://prawo.rp.pl/artukul/757867,1093256-NRL-skarzy-do-TK-przepisy-dotyczace-klauzuli-sumienia.html?referer=redpol> [dostęp: 10.10.2014]; <http://prawo.rp.pl/artukul/1098483.html?p=2>; <http://itservice.net.pl/sluzba-zdrowia/artykuly-dla-sluzby-zdrowia/993->

Złożyła ona do TK wnioski o zbadanie zgodności z Konstytucją przepisów ustawy o zawodzie lekarza. Naczelna Rada Lekarska wskazała m.in. na niekonstytucyjność przepisów stanowiących o tym, że lekarz powołując się na klauzulę sumienia ma wskazać pacjentowi „realne możliwości uzyskania tego świadczenia u innego lekarza lub w podmiocie leczniczym” (art. 39)³⁷.

Przeciwnicy klauzuli sumienia spór o nią usiłują kwalifikować jako spór światopoglądowy. Tymczasem jest to spór ściśle prawny. Skarga do TK na zawarte w ustawie utrudnianie korzystania z klauzuli sumienia jest upomnieniem się o najbardziej podstawową wolność człowieka. Demokratyczne państwo prawa winno afirmować takie podstawowe wartości, jak życie ludzkie i wolność sumienia oraz wypełniać obowiązek ich zabezpieczenia.

Komitet Bioetyczny PAN w swoim stanowisku w sprawie klauzuli sumienia przyjętym 12 listopada 2013 r. nie uwzględnił Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r. chroniącej sumienie człowieka. W swoim stanowisku stwierdził, że klauzula sumienia nie może być używana jako instrument narzucania innym, a w szczególności pacjentowi, żywionych przez przedstawiciela zawodu medycznego przekonań moralnych³⁸. W dokumencie stwierdzono m.in., że klauzula sumienia nie może zwalniać lekarza z obowiązku wypisania recepty na środek antykoncepcyjny czy wczesnoporonny, a postawa polskich lekarzy dowodzi nadużywania klauzuli sumienia. Dlatego proponuje on nałożyć obowiązek zawężającego ujmowania klauzuli sumienia. Jak widać, stanowisko Komitetu Bioetycznego PAN oparte jest raczej na przesłankach politycznych (odpowiadających rządzącej koalicji oraz liberalnym środowiskom międzynarodowym) niż prawnych³⁹. Do stanowiska tego opinię odrębną złożyła prof. dr hab. B. Chyrowicz, członek tegoż komitetu⁴⁰. W związku z powyż-

wykonywanie-zawodu-lekarza-zgodnie-z-sumieniem-pismo-prezesa-nrl-do-prezesa-rady-ministrow.html [dostęp: 10.10.2014].

³⁷ Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634, art. 39.

³⁸ <http://www.bioetyka.pan.pl/index.php/stanowiska-i-opinie-komitetu-50/45-stanowiska-komitetu/110-stanowiska-komitetu-bioetyki-przy-prezydium-pan-nr-4-2013-z-dnia-12-listopada-2013-roku-w-sprawie-tzw-klauzuli-sumienia> [dostęp: 12.03.2015].

³⁹ P. JARANOWSKI, O. PANKIEWICZ, *Krytyka stanowiska Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN w sprawie klauzuli sumienia w opiece zdrowotnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 57 (2014), nr 2, s. 59-66.

⁴⁰ Tamże; B. CHYROWICZ, *Zdanie odrębne do Stanowiska Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN nr 4/2013 z dnia 12 listopada 2013 r. w sprawie tzw. klauzuli sumienia*. Stwierdza ona m.in.: „Uważam, że zapisy załącznika znacznie ograniczają możli-

szym, dla pełnej oceny argumentów środowiska PAN w analizowanej kwestii, należy rozważyć tak argumenty zawarte w stanowisku Komitetu Bioetycznego PAN, jak i w związanej z nim opinii prof. B. Chyrowicz.

Do stanowiska wyrażonego przez członków Komitetu Bioetycznego odniósł się prezes Naczelnej Rady Lekarskiej M. Hamankiewicz, który oświadczył, że opinia Komitetu nikogo do niczego nie zobowiązuje. Prezes NRL przypomniał również, że lekarzy nadal obowiązują przepisy zawarte w ustawie o zawodach lekarza i lekarza dentysty oraz wytyczne rezolucji Rady Europy z 7 października 2010 r., przyznające prawo do odmówienia prośbie pacjenta o działanie, które jest niezgodne z sumieniem lekarza. Opowiadając się zdecydowanie w obronie prawa lekarzy do działania zgodnego ze swoim sumieniem, prezes NRL wskazał na problem obowiązku lekarza wskazania pacjentowi innego lekarza, który kontrowersyjne świadczenie wykona. Prezes Hamankiewicz postuluje, aby ten obowiązek był przeniesiony z lekarza na państwo, np. na wojewodę, burmistrza czy wójta⁴¹. Inni przedstawiciele doktryny prawa medycznego proponują, aby obowiązek wskazania realnej możliwości uzyskania spornego świadczenia u innego lekarza lub w podmiocie leczniczym spoczywał na placówce medycznej, w której pracuje lekarz⁴².

Już 3 miesiące po ogłoszeniu liberalnego stanowiska Komitetu Bioetycznego PAN odpowiedział na nie także Zespół Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych. W swoim stanowisku w sprawie klauzuli sumienia, przyjętym dnia 14 lutego 2014 r. i ogłoszonym 20 lutego 2014 r., prawie w całości odrzuca on argumentację Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN. Stwierdza on, że prawo do odmowy udzielenia świadczenia zdrowotnego z powodu obiekcji sumienia jest immanentnie związane z osobową godnością człowieka i wynikającą z niej wolnością sumienia⁴³. Wolność sumienia jest zasadą konstytucyjną i na tej podstawie istnieje możliwość wstrzymania się od działań niezgodnych z sumieniem. Zespół Ekspertów KEP ds. Bioetycznych, ocenił, że stanowisko Komitetu Bioetycznego PAN w tej sprawie z 2013 r. „prowadzi do degradacji zawodu lekarza”. Zespół Ekspertów KEP stwierdził: „sprzeciw sumienia jest pod-

wość odwołania się do klauzuli sumienia w porównaniu z zasadniczym tekstem stanowiska Komitetu Bioetyki”.

⁴¹ <http://prawoamedycyna.pl/komitet-bioetyki-pan-a-instytucja-tzw-klauzuli-sumienia/#comments> [dostęp: 11.03.2015].

⁴² Tamże.

⁴³ http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/5717.1,Stanowisko_Zespolu_Ekspertow_KEP_ds_Bioetycznych_w_sprawie_klauzuli_sumienia.html [dostęp: 14.03.2015].

stawą do powstrzymania się od wykonania świadczenia zdrowotnego, przy czym do świadczeń należy zaliczyć także wystawianie recept (np. recept na środki wczesnoporonne) oraz skierowań na badania specjalistyczne przy uzasadnionym przekonaniu, że stanowią one część procedury nakierowanej na zniszczenie dobra, a nie tylko służą uzyskaniu informacji o stanie zdrowia pacjenta⁴⁴. Podkreślono, że wskazanie innego lekarza, który wykona świadczenie oraz odnotowanie i uzasadnienie faktu skorzystania z klauzuli sumienia w dokumentacji medycznej, nie mogą być warunkiem do skorzystania z niej⁴⁵.

Przewodniczący Zespołu ds. Bioetycznych KEP, abp H. Hoser (także lekarz) podczas prezentacji stanowiska Zespołu – 20 lutego 2014 r. – stwierdził, że sumienie jako cecha ludzka przypomina nam o wyższości prawa moralnego nad prawem stanowionym. Cytował też fragment encykliki Jana Pawła II *Evangelium vitae*, że „Kto powołuje się na sprzeciw sumienia nie może być narażony na sankcje karne, ale także na żadne inne, ujemne konsekwencje prawne, dyscyplinarne, materialne czy zawodowe⁴⁶”.

Tego samego dnia Katolicka Agencja Informacyjna zorganizowała w siedzibie KEP sesję na temat klauzuli sumienia. Wygłoszono na niej 5 interesujących referatów rozwijających tezy Zespołu ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych. M. Przeciszewski, prezes Katolickiej Agencji Informacyjnej podkreślił, że klauzulę sumienia należy traktować jako bardzo ważny element rzeczywistej demokracji, także jako jedno z podstawowych praw człowieka. Sędzia Trybunału Konstytucyjnego prof. Z. Cieślak przypomniał art. 9 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r., która gwarantuje wolność myśli, sumienia i wyznania oraz Kartę Praw Podstawowych z 2000 r., która wprost przyznaje prawo do odmowy wykonywania czynności niezgodnych z sumieniem. O. prof. A. Derdziuk z KUL wskazywał, że osoba, która odwołuje się do klauzuli sumienia, nie odwołuje się wyłącznie do religii, ale do racjonalności. Klauzula sumienia jest efektem założenia, że istnieje dobro i zło, religia zaś to założenie wspiera. Dr P. Klimas ze szpitala św. Rodziny w Warszawie przypomniał, że zgodnie z przysięgą Hipokratesa i Kodeksem Etyki Le-

⁴⁴ Tamże, nr 10.

⁴⁵ Tamże, nr 12.

⁴⁶ IOANNES PAULUS PP. II, *Litterae encyclicae de vitae humanae inviolabili bono Evangelium vitae* (25.03.1995), AAS 87 (1995), s. 401-522; tekst polski w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996, s. 839-987, nr 74. Poświęca on zagadnieniu klauzuli sumienia ważne i ciekawe obszernie analizy w nr 68-74 encykliki.

karskiej, lekarz nie może działać sprzecznie z powołaniem, polegającym na ratowaniu życia i zdrowia pacjenta. O aktualności problemu i przedstawianych racji świadczy także fakt, iż grupa senatorów RP złożyła w Trybunale Konstytucyjnym wniosek o zbadanie konstytucyjności przepisów regulujących procedury sztucznego zapładniania, czyli *in vitro*⁴⁷.

Stanowisko lekarzy katolickich w Polsce w sprawie klauzuli sumienia, w okresie od 14 marca 2014 r. do 19 sierpnia 2014 r., wyraziło ponad 3200 lekarzy, w tym ponad 110 ginekologów, którzy podpisali tzw. deklarację wiary⁴⁸. Potwierdzili oni w niej, że podstawą godności i wolności lekarza katolika jest jego „sumienie oświecone Duchem Świętym i nauką Kościoła i ma on prawo działania zgodnie ze swoim sumieniem i etyką lekarską, która uwzględnia prawo sprzeciwu wobec działań niezgodnych z sumieniem”⁴⁹.

Charakterystyczne są też wypowiedzi związane z bardzo nagłośnionym faktem odmowy dokonania aborcji przez prof. Chazana⁵⁰ i demonstracyjnym pozbawieniem go pracy⁵¹. Jedni bronili stanowiska zajętego przez prof. Chazana, broniącego zasady nienaruszalności każdego życia ludzkiego⁵², a przedstawiciele rządzącej w 2014 r. koalicji dwóch partii (PO i PSL) oraz partii lewicowych bronili absolutnego nakazu wykonania aborcji w określonych sytuacjach i niemożliwości korzystania wtedy z klauzuli sumienia.

⁴⁷ Podczas obrad Międzynarodowej Konferencji Naukowej *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo*” z okazji 50-lecia pracy naukowej ks. prof. Józefa Krukowskiego, dnia 27 stycznia 2015 r. w KUL, zwrócono uwagę na dziwnie małą aktywność w składaniu wniosków do TK przez Kościoły i związki wyznaniowe.

⁴⁸ <http://www.deklaracja-wiary.pl/> [dostęp: 8.10.2014].

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ <http://www.niedziela.pl/arttykul/9898/Lekarz-odmowil-aborcji---minister-zglasza> [dostęp: 10.10.2014]; B. ŁOZIŃSKI, *Lekarz sumienia*, „Gość Niedzielny” 91 (2014), nr 25 (22 czerwca 2014), s. 18-20; *Już raz chcieli mnie uciszać*, z prof. Wojciechem Maksymowiczem, byłym Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej w rządzie AWS, dziekanem Wydziału Nauk Medycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, rozmawia Michał Wypij, „Debata” 83 (2014), nr 8, s. 3-6; także na <http://www.debata.olsztyn.pl/publicystyka/rozmowa/3533-prof-maksymowicz-juz-raz-chcieli-mnie-uciszac-rozmowa.html> [dostęp: 10.10.2014].

⁵¹ http://www.tokfm.pl/Tokfm/1,103085,16294826,Prof_Chazan_zostanie_zwolniony__Jest_decyzja_Gronkiewicz_Waltz.html [dostęp: 10.10.2014].

⁵² *Niekonstytucyjność podstawy prawnej kary nałożonej na Szpital św. Rodziny*, opinia *Ordo Iuris* – Instytut na Rzecz Kultury Prawnej, <http://www.ordoiuris.pl/niekonstytucyjnosc-podstawy-prawnej-kary-nalozonej-na-szpital-sw-rodziny,3420,i.html> [dostęp: 12.03.2015].

O klauzulę sumienia upominają się także farmaceuci, gdyż w obecnym stanie prawnym nie mają oni wyraźnej podstawy prawnej do powoływania się na nią. Sprawa ich uprawnienia do klauzuli sumienia stała się jeszcze bardziej aktualna po decyzji rządu RP ze stycznia 2015 r., dopuszczającej w Polsce do obrotu (bez recepty) pigułkę wczesnoporonną nazywaną „dzień po”⁵³. Wielu prawników uważa tę decyzję za niezgodną z konstytucyjną zasadą ochrony każdego życia ludzkiego oraz art. 2 ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka⁵⁴.

Wielu farmaceutów twierdzi, że decyzja nakazująca sprzedawanie środków wczesnoporonnych narusza ich wolność sumienia i prawo do sprzeciwu sumienia przyznane zawodom medycznym. Farmaceuci są bowiem czasem szykanowani i zmuszani do sprzedawania środków farmakologicznych niszczących ludzką płodność lub zabijających zarodek ludzki w początkach jego istnienia⁵⁵. Jest to objaw poważnej dyskryminacji, której doświadczają także polscy farmaceuci, pozbawieni dotąd wyraźnego prawa do korzystania z klauzuli sumienia. Takie działanie władz jest sprzeczne z Kodeksem Etycznym Aptekarza z 1999 r., który w § 3 stanowi, że powołaniem aptekarza jest współdziałanie w ochronie życia i zdrowia oraz zapobieganie chorobom, a także z § 4, według którego farmaceuta musi posiadać wolność postępowania zgodnie ze swoim sumieniem⁵⁶. Jeszcze wyraźniej uprawnienie aptekarza wyrażone zostało w art. 9 i 12 wymienionego Kodeksu: „Art. 9. Aptekarz wykonując swe obowiązki zawodowe zobowiązany jest do: [...] 4. Odmawiania wydawania środków farmaceutycznych, materiałów medycznych i innych artykułów, jeżeli ma podstawę przypuszczać, że zostaną one użyte przez nabywcę, lub osoby trzeciej z zamiarem zaszkodzenia zdrowiu; [...] Art. 12. W szczególnie uzasadnionych przypadkach aptekarz ma prawo w interesie chorego odmówić wydania

⁵³ Stanowisko Zespołu Ekspertów ds. Bioetycznych Konferencji Episkopatu Polski z dnia 16 stycznia 2015 r., w sprawie dopuszczenia do swobodnego obrotu handlowego pigułki postkoitalnej, http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/6396.1,Stanowisko_Zespołu_Ekspertow_ds_Bioetycznych_Konferencji_Episkopatu_Polski_w_sprawie_dopuszczenia_do_swobodnego_obrotu_handlowego_pigulki_postkoitalnej.html [dostęp: 12.03.2015].

⁵⁴ Zob. przyp. 26.

⁵⁵ W. GŁUSIEC, *Klauzula sumienia dla farmaceutów. Analiza opinii wydanej przez Comitato Nazionale per la Bioetica*, „Diametros” 32 (2012), s. 62-76, <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/pdf/diam32glusiec.PDF> [dostęp: 12.03.2015].

⁵⁶ *Kodeks Etyki Aptekarza RP*, „Farmacja Śląska” 4 (październik-listopad) 1999, s. 4-6.

leku”⁵⁷. Podobne regulacje zawarte były w Kodeksie Etyki Aptekarza Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonym na Nadzwyczajnym Krajowym Zjeździe Aptekarzy w Lublinie w dniu 25 kwietnia 1993 r., a więc wkrótce po zapoczątkowaniu przemian ustrojowych w Polsce. Niestety, w ostatniej wersji Kodeksu, z 22 stycznia 2012 r., sformułowania chroniące sumienie aptekarzy zostały okrojone⁵⁸.

Środki wczesnoporonne to farmakologiczna aborcja. Wiedza na temat działania wielu preparatów, zwanych potocznie (często mylnie) antykoncepcyjnymi, które są dostępne w polskich sklepach i aptekach, jest niestety znikoma. Niszczą one ludzki zarodek najczęściej w pierwszym tygodniu jego życia. Reklama wielkich koncernów farmaceutycznych stara się zanegować ich poronny charakter. Pomija się medycznie potwierdzony fakt, że życie człowieka rozpoczyna się od zapłodnienia, czyli połączenia się komórek rodzicielskich⁵⁹.

Na szczęście w Polsce nie dopuszczono do obrotu środka poronnego RU-487 (mifepristone), zabijającego poczęte dziecko do 7. tygodnia życia. Niemniej obecne prawo obowiązujące w Unii Europejskiej pozwala na sprzedaż w aptekach na terenie całej UE nowych środków farmaceutycznych zaakceptowanych przez Komisję Europejską, które niszczą zarodek ludzki nawet do 5 dnia po poczęciu. Farmaceuci posiadają wiedzę na temat działania tych środków, ale nawet udzielanie klientom bliższych informacji na ten temat jest często źle widziane, a nawet szykanowane.

⁵⁷ Tamże. Klauzula sumienia przysługuje aptekarzom w wielu krajach Europy i Ameryki Północnej; zob.: *Klauzula sumienia w krajach Unii Europejskiej i USA*.

⁵⁸ Kodeks Etyki Aptekarza Rzeczypospolitej Polskiej, Uchwała Nr VI/25/2012 VI Krajowego Zjazdu Aptekarzy z dnia 22 stycznia 2012 r., <http://www.prawo.farmacja.pl/index-act-show-site-19.html> [dostęp: 12.03.2015]: „Art. 6. 1. Aptekarz sprawuje swe obowiązki wobec pacjenta ze zrozumieniem odpowiedzialności za zdrowie i życie człowieka. 2. Aptekarz nie może tłumaczyć przekroczenia zasad etyki i godności zawodu powoływaniem się na sugestie lub wymagania pacjenta”.

⁵⁹ „W świetle obecnej wiedzy nie ulega wątpliwości, że życie człowieka zostaje zapoczątkowane w następstwie połączenia się dwu komórek rozrodczych – gamet – żeńskiej i męskiej w postać komórki macierzystej zwanej zygotą, która od tej chwili zaczyna żyć własnym rytmem”; M. RYBAKOWA, (Komitet Rozwoju Człowieka Wydziału Nauk Medycznych PAN Warszawa-Kraków) *Zycie człowieka zaczyna się wraz z pierwszym podziałem zapłodnionej komórki rozrodczej*, „Służba Życiu. Zeszyty Problematyczne” 2/3 (1999), s. 8-9; M. TROSYŃSKI, *Położnictwo. Ćwiczenia. Podręcznik dla studentów medycyny*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2003, s. 69; D. Kornas-Biela, *Rozwój człowieka od poczęcia do narodzin*, <http://lublin.republika.pl/start.html> [dostęp: 12.03.2015].

Klauzula sumienia nie jest instytucją zagwarantowaną wyłącznie dla lekarzy, czy też tylko osób wykonujących zawody medyczne. Jest to wolność przysługująca każdemu człowiekowi ze względu na jego istotę, jego przyrodzoną godność. Co do zasady zatem, za zgodne z Konstytucją uznać należy (wpisujące się w system wartości demokratycznego państwa prawa) zachowania jednostki zgodne z jej sumieniem⁶⁰.

*

Klauzula sumienia jest rozwiązaniem zaproponowanym przez ustawodawcę, które w swoim założeniu umożliwia rozstrzygnięcie konfliktu pomiędzy normami sumienia wynikającymi z prawa naturalnego oraz przyrodzonej godności osoby ludzkiej a nakazami wynikającymi z norm prawa pozytywnego, zdecydowanie na korzyść nakazów etycznych.

W Europie i świecie umacniają się dwie tendencje: jedna, najbardziej forsowana przez kraje zachodnie, zmierza do jak największego rozszerzenia swobody (graniczącej ze swawolą) zabijania ludzi (w tym płodów ludzkich) uznanych za niepotrzebnych; a druga opcja, zwolenników ochrony życia, formułująca coraz dokładniejsze sformułowania dające możliwość realnego korzystania z klauzuli sumienia. Ważny w tej kwestii jest też apel Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2010 r., skierowany szczególnie do państw europejskich, o stworzenie warunków prawnych do szerszego korzystania z klauzuli sumienia.

Uprawnienie osoby do działania w zgodzie z własnym sumieniem jest formalnie w normach prawa polskiego zagwarantowane. Ustawodawca polski zapewnia pracownikom związanym z ochroną życia i zdrowia możliwość powołania się na instytucję umożliwiającą im odmowę wykonania określonej czynności, która może być sprzeczna z ich rozumieniem troski o życie i zdrowie, sprzeczna z nakazami ich sumienia, które jest dla nich wiążące. Jednak niektóre uwarunkowania korzystania z klauzuli sumienia są niemożliwe do wykonania. Normy zawierające uprawnienie do korzystania z klauzuli sumienia zawarte są tak w Konstytucji, jak i w innych ustawach RP, a także w kodeksach etycznych środowisk medycznych. Niektóre środowiska dążą do zmniejszenia zakresu klauzuli sumienia, a nawet jej wyeliminowania.

⁶⁰ NAWROT, *Klauzula sumienia w zawodach medycznych*, s. 12-18.

W wyniku nacisku środowisk lewicowych i liberalnych, niektóre sformułowania w prawie i kodeksach etycznych z ostatnich lat tak ograniczyły wyrazistość wyrażen lub uwarunkowania korzystania z klauzuli sumienia, że są one wadliwe, a według wielu także niekonstytucyjne. Uprawnienie lekarzy, pielęgniarek i położnych dotyczące możliwości odmowy dokonania określonych czynności ze względu na ich sumienie, obwarowane zostało przez polskiego prawodawcę nieracjonalnymi warunkami, np. obowiązkiem skierowania do innego punktu opieki medycznej, gdzie działanie uznane za nieetyczne będzie mogło być dokonane, a przynajmniej poinformowania, gdzie można tego dokonać. A uwarunkowanie to praktycznie eliminuje możliwość skorzystania z klauzuli sumienia, gdyż chcący z niej skorzystać musiałby wbrew swemu sumieniu wskazać, gdzie można dokonać działania nieetycznego. Dlatego niektóre obowiązujące sformułowania uznać należy za wadliwe. Ich zmiany słusznie domagają się (w Trybunale Konstytucyjnym) środowiska parlamentarne i medyczne. Każda osoba fizyczna może skarżyć (skargą konstytucyjną) niekonstytucyjność tych przepisów dopiero po wyczerpaniu drogi odwoływania się od krzywdzących wyroków sądowych opartych na przepisach, którym zarzuca niekonstytucyjność.

Dyskusja na temat klauzuli sumienia winna być rzetelnie kontynuowana i uwieńczona przyjęciem w parlamencie RP odpowiednich norm prawnych realnie chroniących sumienie lekarzy i pomocniczego personelu medycznego, a także farmaceutów, sędziów i innych pracowników systemu ochrony zdrowia i życia ludzkiego. Z powyższych analiz wynika potrzeba informowania lekarzy, innych pracowników medycznych, sędziów, pracowników administracji rządowej i samorządowej, o przysługującym im uprawnieniu odmowy wykonania działań nieetycznych, o możliwości korzystania z instytucji sprzeciwu sumienia, a także o uwarunkowaniach korzystania z tego uprawnienia, aby nie narażać ich na niepotrzebne kary. Szczególnie prawników warto zachęcać do bacznej obserwacji działań podejmowanych przez przeciwników życia, aby w porę im przeciwdziałać, zachęcać ich do aktywnej ochrony życia i sumienia, także w procesie opracowywania i stanowienia nowych norm prawnych. Warto zachęcać także sędziów i prokuratorów, aby korzystali ze wszystkich dostępnych środków ochrony sumienia i klauzuli sumienia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa

- Catechismus Catholicae Ecclesiae, Libreria Editrice Vaticana 1997; tekst polski w: Katechizm Kościoła Katolickiego, wyd. II, Pallottinum, Poznań 2012.
- IOANNES PAULUS PP. II, Litterae encyclicae de vitae humanae inviolabili bono Evangelium vitae (25.03.1995), AAS 87 (1995), s. 401-522; tekst polski w: Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996, s. 839-987.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r., <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:pl:PDF> [dostęp: 12.03.2015].
- Kodeks Etyki Aptekarza RP, *Farmacja Śląska* 4 (październik-listopad) 1999, s. 4-6.
- Kodeks Etyki Aptekarza Rzeczypospolitej Polskiej, Uchwała Nr VI/25/2012 VI Krajowego Zjazdu Aptekarzy z dnia 22 stycznia 2012 r., <http://www.prawo.farmacja.pl/index-act-show-site-19.html> [dostęp: 12.03.2015].
- Kodeks Etyki Lekarskiej z dnia 2 stycznia 2004 r., https://www.google.pl/search?q=kodeks+etyki+lekarskiej&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:pl:official&client=firefox-a&channel=sb&gfe_rd=cr&ei=PZYyVLG4JsSH8QfH_YCICw#rls=org.mozilla:pl:official&channel=sb&q=kodeks+etyki+lekarskiej+tekst+jednolity+2010 [dostęp: 6.10.2014].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Obwieszczenie Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 grudnia 1997 r., Dz. U. Nr 157, poz. 1040.
- Pismo Prezesa Naczelnej Rady Lekarskiej z dnia 20 grudnia 2010 r. do premiera RP o zmianę przepisów ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry, <http://itservice.net.pl/sluzba-zdrowia/artykuly-dla-sluzby-zdrowia/993-wykonywanie-zawodu-lekarza-zgodnie-z-sumieniem-pismo-prezesa-nrl-do-prezesa-rady-ministrow.html> [dostęp: 9.03.2015].
- Rezolucja nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 7 października 2010 r.: Prawo do sprzeciwu sumienia w ramach legalnej opieki medycznej, http://portalwiedzy.onet.pl/75573.rada_europy,haslo.html [dostęp: 15.05.2012].
- Skarga Naczelnej Rady Lekarskiej z dnia 25 lutego 2014 r. do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie obwarowań klauzuli sumienia, <http://prawo.rp.pl/artukul/757867,1093256-NRL-skarzy-do-TK-przepisy-dotyczace-klauzuli-sumienia.html?referer=redpol>, <http://prawo.rp.pl/artukul/1098483.html?p=2>, <http://itservice.net.pl/sluzba-zdrowia/artykuly-dla-sluzby-zdrowia/993-wykonywanie-zawodu-lekarza-zgodnie-z-sumieniem-pismo-prezesa-nrl-do-prezesa-rady-ministrow.html> [dostęp: 10.10.2014].
- Stanowisko Komitetu Bioetycznego PAN w sprawie klauzuli sumienia z dnia 12 listopada 2013 r., <http://www.bioetyka.pan.pl/index.php/stanowiska-i-opinie-komitetu-50/45-stanowiska-komitetu/110-stanowiska-komitetu-bioetyki-przy-prezydium-pan-nr-4-2013-z-dnia-12-listopada-2013-roku-w-sprawie-tzw-klauzuli-sumienia> [dostęp: 12.03.2015].

- Stanowisko Zespołu Ekspertów ds. Bioetycznych Konferencji Episkopatu Polski z dnia 16 stycznia 2015 r., w sprawie dopuszczenia do swobodnego obrotu handlowego pigułki postkoitalnej, <http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/6396.1>, Stanowisko_Zespołu_Ekspertow_ds_Bioetycznych_Konferencji_Episkopatu_Polski_w_sprawie_dopuszczenia_do_swobodnego_obrotu_handlowego_pigulki_postkoitalnej.html [dostęp: 12.03.2015].
- Stanowisko Zespołu Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych w sprawie klauzuli sumienia z dnia 14 lutego 2014 r. i ogłoszone 20 lutego 2014 r., <http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/5717.1>, Stanowisko_Zespołu_Ekspertow_KEP_ds_Bioetycznych_w_sprawie_klauzuli_sumienia.html [dostęp: 14.03.2015].
- Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej, Dz. U. Nr 174, poz. 1039 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry, Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. Nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, Dz. U. Nr 6, poz. 69.
- Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78.

Literatura

- CHYROWICZ BARBARA, Zdanie odrębne do Stanowiska Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN nr 4/2013 z dnia 12 listopada 2013 r. w sprawie tzw. klauzuli sumienia, <http://www.bioetyka.pan.pl/index.php/stanowiska-i-opinie-komitetu-50/45-stanowiska-komitetu/110-stanowiska-komitetu-bioetyki-przy-prezydium-pan-nr-4-2013-z-dnia-12-listopada-2013-roku-w-sprawie-tzw-klauzuli-sumienia> [dostęp: 12.03.2015].
- CICHOŃ ZBIGNIEW, Klauzula sumienia w różnych zawodach, w: *Prawnik katolicki a wartości prawa*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Kraków 1999, s. 44-51.
- GLUSIEC WALDEMAR, Klauzula sumienia dla farmaceutów. Analiza opinii wydanej przez Comitato Nazionale per la Bioetica, *Diametros* 32 (2012), s. 62-76, <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/pdf/diam32glusiec.PDF> [dostęp: 12.03.2015].
- GOŁYŃSKI KRZYSZTOF, WĘDRYCHOWSKI MAREK, *Odmowa pełnienia służby wojskowej w orzecznictwie sądów*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Exit, Warszawa 1996.
- JARANOWSKI PAWEŁ, PANKIEWICZ OLGIERZ, Krytyka stanowiska Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN w sprawie klauzuli sumienia w opiece zdrowotnej, *Zeszyty Naukowe KUL* 57 (2014), nr 2, s. 59-66.
- Już raz chcieli mnie uciszać, z prof. Wojciechem Maksymowiczem, byłym Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej w rządzie AWS, dziekanem Wydziału Nauk Medycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, rozmawia Michał Wypij, *Debata* 83 (2014), nr 8, s. 3-6; także na <http://www.debata.olsztyn.pl/publicystyka/rozmowa/3533-prof-maksymowicz-juz-raz-chcieli-mnie-uciszac-rozmowa.html> [dostęp: 10.10.2014].
- KACZMAREK JULIAN, *Rada Europy, Atla 2*, Wrocław 2002.

- Klauzula sumienia w krajach Unii Europejskiej i USA, oprac. na podstawie materiałów Biura Analiz Sejmowych RP.
- KORNAS-BIELA DOROTA, Rozwój człowieka od poczęcia do narodzin, <http://lublin.republika.pl/start.html> [dostęp: 12.03.2015].
- KRUKOWSKI JÓZEF, Polskie prawo wyznaniowe, wyd. IV, LexisNexis, Warszawa 2008, s. 271-273.
- KUBICKI LESZEK, Sumienie lekarza jako kategoria prawna, *Prawo i Medycyna* 4 (1999), s. 5-12.
- ŁOZIŃSKI BOGUMIŁ, Lekarz sumienia, *Gość Niedzielny* 91 (2014), nr 25 (22 czerwca 2014), s. 18-20.
- NAWROT OKTAWIAN, Klauzula sumienia w zawodach medycznych w świetle standardów Rady Europy, *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu* 35 (2012), nr 3, s. 11-22.
- Niekonstytucyjność podstawy prawnej kary nałożonej na Szpital św. Rodziny. Opinia Ordo Iuris – Instytut na Rzecz Kultury Prawnej, <http://www.ordoiuris.pl/niekonstytucyjnosc-podstawy-prawnej-kary-nalozonej-na-szpital-sw--rodziny,3420,i.html> [dostęp: 12.03.2015].
- Opinia prof. R. Bendera w sprawie Rezolucji nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 7 października 2010 r., <http://media.wp.pl/kat,1022943,page,3,title,Dzien-hanby-Europy-czy-dzien-zwyciestwa,wid,12803549,wiadomosc.html> [dostęp: 10.10.2014].
- PAWLIKOWSKI JAKUB, Prawo do sprzeciwu sumienia w ramach legalnej opieki medycznej. Rezolucja nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 7 października 2010 r., http://www.kul.pl/files/214/studia_14/Jakub_Pawlikowski.pdf [dostęp: 12.03.2015].
- PAWLIKOWSKI JAKUB, Prawo do wyrażania sprzeciwu sumienia przez personel medyczny – problemy etyczno-prawne, w: Interdyscyplinarne Centrum Etyki UJ, <http://www.incet.uj.edu.pl/dzialy.php?l=pl&p=32&i=3&m=22&z=0&n=2&k=5> [dostęp: 12.03.2015].
- RYBAKOWA MARIA, (Komitet Rozwoju Człowieka Wydziału Nauk Medycznych PAN Warszawa-Kraków) Życie człowieka zaczyna się wraz z pierwszym podziałem zapłodnionej komórki rozrodczej, *Służba Życiu. Zeszyty Problemowe* 2/3 (1999), s. 8-10.
- SASIN BARTŁOMIEJ, Klauzula sumienia w polskim prawie medycznym i farmaceutycznym, *Zeszyty Prawne Koła Naukowego Prawa Medycznego i Farmaceutycznego Ius et Medicina*, listopad 2011, s. 1-5.
- STANISZ PIOTR, Klauzula sumienia, w: ARTUR MEZGLEWSKI, HENRYK MISZTAŁ, PIOTR STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, wyd. III, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 117-123.
- STANISZ PIOTR, Sprzeciw sumienia – aspekty prawne, wykład wygłoszony w Warszawie (KEP) dnia 7 października 2014 r., <http://www.terliczka.pl/index.php/aktualnosc/news/153-sprzeciw-sumienia-aspekty-prawne-zebranie-plenarne-konferencji-episkopatu-polski-7-pazdziernika-2014-r> [dostęp: 12.03.2015].
- Stanowisko lekarzy katolickich w Polsce w sprawie klauzuli sumienia (19 sierpnia 2014 r.), <http://www.deklaracja-wiary.pl/> [dostęp: 8.10.2014].

- Stanowisko prezesa Naczelnej Rady Lekarskiej, Macieja Hamankiewicza, <http://prawoamedycyna.pl/komitet-bioetyki-pan-a-instytucja-tzw-klauzuli-sumienia/#comments> [dostęp: 11.03.2015].
- SZTYCHMILER RYSZARD, Konstytucyjna ochrona życia ludzkiego, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* t. 5 (2013), s. 103-113.
- SZTYCHMILER RYSZARD, Ochrona prawa do życia dziecka poczętego, w: Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie. Materiały V Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka (Olsztyn, 30-31 maja 2005), red. B. i M. Sitek, G. Dammacco, J.J. Szczerbowski [wydawca: na zlecenie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego] Olsztyn 2007, s. 281-288.
- SZTYCHMILER RYSZARD, Ochrona prawa do życia w nauczaniu Jana Pawła II, *Ethos* 8 (1995), nr 4 (32) s. 217-229.
- SZTYCHMILER RYSZARD, Sprzeciw sumienia wobec służby wojskowej, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 3 (1993), nr 1, s. 28-35.
- TROSYŃSKI MICHAŁ, Położnictwo. Ćwiczenia. Podręcznik dla studentów medycyny, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2003.
- WIAK KRZYSZTOF, Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym, Wydawnictwo KUL, Lublin 2001.
- ZIELIŃSKA ELEONORA, Klauzula sumienia, *Prawo i Medycyna* 13 (2003), s. 25-34.
- ZOLL ANDRZEJ, Prawo lekarza do odmowy udzielenia świadczeń zdrowotnych i jego granice, *Prawo i Medycyna* 13 (2003), s. 18-24.

Spór o klauzulę sumienia w Polsce

Streszczenie

Klauzula sumienia umożliwia rozstrzygnięcie konfliktu pomiędzy normami sumienia wynikającymi z nakazów prawa naturalnego oraz przyrodzonej godności osoby ludzkiej a nakazami wynikającymi z norm prawa pozytywnego, zdecydowanie na korzyść nakazów etycznych. W Europie i świecie występują dwie tendencje: jedna zmierza do jak największego rozszerzenia swobody zabijania ludzi uznanych za niepotrzebnych (w tym płodów ludzkich), a druga opcja formułuje coraz dokładniejsze sformułowania dające możliwość realnego korzystania z klauzuli sumienia. W tej sytuacji ogłoszono apel Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2010 r., skierowany szczególnie do państw europejskich, o stworzenie warunków prawnych do szerszego korzystania z klauzuli sumienia.

Uprawnienie do działania w zgodzie z własnym sumieniem jest formalnie w normach prawa polskiego zagwarantowane pracownikom związanym z ochroną życia i zdrowia poprzez możliwość powołania się na instytucję umożliwiającą im odmowę wykonania określonej czynności, która może być sprzeczna z ich rozumieniem troski o życie i zdrowie, sprzeczna z nakazami ich sumienia, które jest dla nich wiążące. Normy zawierające to uprawnienie zawarte są tak w Konstytucji, jak i w innych ustawach RP, a także w kodeksach etycznych środowisk medycznych. W wyniku nacisku środowisk lewicowych i liberalnych niektóre sformułowania w prawie i kodeksach etycznych z ostatnich lat tak ograniczyły możliwość korzystania z klauzuli sumienia,

że przepisy te są wadliwe, a według wielu także niekonstytucyjne. Ich zmiany słusznie domagają się środowiska parlamentarne i medyczne.

Dyskusja na temat klauzuli sumienia winna być rzetelnie kontynuowana i uwieńczona przyjęciem w parlamencie RP odpowiednich norm prawnych realnie chroniących sumienie lekarzy, pomocniczego personelu medycznego, farmaceutów, a także sędziów i innych pracowników ochrony zdrowia i życia ludzkiego.

Słowa kluczowe: aborcja, *in vitro*, wolność sumienia, prawa człowieka, lekarze

Controversy about the Conscience Clause in Poland

S u m m a r y

The conscience clause enables settlement of the conflict between norms of conscience arising from precepts of the natural law and inherent dignity of the human being, and the demands arising from the norms of positive law, definitely in favor of moral precepts. In Europe and in the whole world, there are two tendencies: one seeks to maximize the extension of the freedom of killing people deemed unnecessary (including the human fetus), and the second option formulates more accurate provisions, which giving the possibility a real exercise of conscience clause. In this situation, announced an appeal of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe from 2010, directed especially to European countries, for the creation of the legal conditions to a wider use of conscientious clause.

The authorization to act in accordance with own conscience is formally guaranteed in norms of Polish law, to the employees associated with the protection of life and health. Ability to rely on this institution allow them to refusal the perform the specified activity that may be contrary to their understanding of the care of life and health or contrary to the injunction of their conscience, which is binding on them. Norms containing this right are included both in the Constitution, as well as other acts Republic of Poland, as well as the ethical codes of the medical community. As a result of the pressure of leftist and liberal circles, some provisions in the law and ethical codes from recent years have limited ability to use the conscience clause, that these rules are flawed, and by many, also unconstitutional.

Discussion about conscience clause should be continued and completed by adoption of the Republic of Poland Parliament a relevant legal standards, that will real protect the conscience of doctors, auxiliary medical personnel, pharmacists, as well as judges and or other health professionals.

Key words: abortion, *in vitro*, religious freedom, human rights, doctors

Translated by Paweł Zajac

Information about Author: Rev. RYSZARD SZTYCHMILER, J.C.D, Professor – Head of Department of Canon Law and Confessional Law, Faculty of Law and Administration at University of Warmia and Mazury in Olsztyn, ul. K. Obitza 1, 10-725 Olsztyn, Poland; e-mail: : sztyry@uwm.edu.pl